

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-82-127>

УДК 332.1:330.34:316.42

ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ІНКЛЮЗИВНОГО РОЗВИТКУ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

INSTITUTIONAL FRAMEWORK FOR INCLUSIVE DEVELOPMENT OF AMALGAMATED TERRITORIAL COMMUNITIES

Лопатинський Юрій Михайлович

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри бізнесу та управління персоналом,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9125-7818>

Парасій Дмитро Сергійович

аспірант,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-1107-3506>

Lopatynskiy Yurii, Parasii Dmytro

Yurii Fedkovych Chernivtsi National University

Досліджено інституційні засади інклюзивного розвитку об'єднаних територіальних громад в умовах децентралізації влади в Україні. Запропоновано трактування інституційних засад як комплексу формальних і неформальних інституцій, що визначають доступ різних соціальних груп до ресурсів, послуг і процесів прийняття рішень. Систематизовано рівні інституційних засад: державний рівень формує законодавчу та фінансову рамку, рівень місцевого самоврядування реалізує інклюзивні практики, рівень громадянського суспільства забезпечує участь населення. Охарактеризовано ключові формальні та неформальні інституції інклюзивного розвитку, ефективність яких визначається комплексністю та взаємодоповнюваністю. Сформульовано рекомендації щодо посилення інституційних засад інклюзивного розвитку ОТГ.

Ключові слова: об'єднані територіальні громади, інклюзивний розвиток, інституційні засади, інституції інклюзивного розвитку, децентралізація.

The decentralization reform in Ukraine has created a new configuration of local self-government, but the transfer of powers to territorial communities does not automatically guarantee their effective implementation in the interests of all segments of the population, which actualizes the issue of inclusive development and its institutional framework. The purpose of the article is to systematize and conceptualize the institutional framework for inclusive development of amalgamated territorial communities and identify its specifics under decentralization conditions. Research methods include systematic approach (consideration of communities as complex systems), institutional analysis (study of formal and informal institutions), comparative analysis (comparison of different types of communities), and strategic analysis (assessment of development factors). The study proposes an interpretation of institutional framework for inclusive development as a complex of formal and informal institutions that determine the nature of access of different social groups to resources, services, and decision-making processes. A multi-level structure of institutional framework has been systematized: the state level forms the legislative, financial, and methodological framework; the level of local self-government is the main space for implementing inclusive practices; the level of civil society ensures public participation and civic oversight. It is substantiated that the effectiveness of institutional framework is determined by the complexity and complementarity of formal and informal institutions. The most effective systems of inclusive development combine formal participation procedures with developed social capital of the community, legislative guarantees with a culture of partnership between authorities and citizens, and state support with local initiative. The practical value of the study lies in formulating recommendations for strengthening institutional framework, including development of typical models of inclusive governance for different types of communities, creation of a training system for local self-government officials, implementation of monitoring of community development inclusiveness, and differentiation of state support taking into account the institutional capacity of communities.

Keywords: amalgamated territorial communities, inclusive development, institutional framework, institutions of inclusive development, decentralization.

Постановка проблеми. Позитивні тенденції децентралізації місцевого самоврядування в Україні характеризуються етапністю старту 2014 року та новою конфігурацією територіальних громад і районів 2020 року (Децентралізація 2.0). Ці процеси відзначаються об'єднанням територіальних громад, передачею їм ресурсів і повноважень, формуванням передумов самостійного розвитку. Водночас децентралізація автоматично не гарантує ефективної діяльності базових інституцій та інститутів в інтересах усіх верств населення. Зазначене актуалізує питання інклюзивності розвитку громад.

Сучасний стан розвитку громад демонструє значну диференціацію у фінансовій спроможності та якості публічних послуг, які надаються мешканцям. Тож саме інклюзивний розвиток передбачає здатність громад забезпечувати участь і враховувати інтереси різних соціальних груп: сільського та міського населення, молоді та людей похилого віку, осіб з інвалідністю, внутрішньо переміщених осіб, представників бізнесу та найманих працівників.

Дієві інституційні механізми відіграють ключову роль у забезпеченні інклюзивного характеру розвитку. Проблема якраз полягає у тому, що наявне інституційне забезпечення не гарантує належного рівня інклюзивності. Тож актуальність дослідження зумовлена необхідністю систематизації та концептуалізації інституційних засад, які визначають інклюзивний характер розвитку об'єднаних територіальних громад.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика інклюзивного розвитку територіальних громад активно досліджується в українській науковій літературі. Так, І.В. Прокопа, говорячи про інституційні аспекти залучення сільських спільнот до інклюзивного розвитку територіальних громад, розкриває прояви централізації функцій місцевого самоврядування, акцентуючи на звуженні прав жителів сільських поселень на представництво й участь у вирішенні їхніх проблем [1]. У продовження цього І.М. Бобух, Ю.В. Кіндзерський, О.М. Фащевська та інші у колективній монографії «Інклюзивні інститути забезпечення розвитку економіки України» на основі комплексного аналізу інституційного середовища узагальнюють підходи до розуміння значення та функцій інклюзивних економічних інститутів для розвитку економіки на різних рівнях [2].

Вектори та інструменти інклюзивного розвитку територіальних громад окреслюють

А.Ю. Жуковська та О.П. Дяків [3]. Натомість Н.М. Попадинець та Г.В. Олексюк досліджують агломераційні процеси та інклюзивний розвиток через призму стратегування і смарт-підходів, комплексний організаційно-інституційний підхід до територіального розвитку, окреслюють схему взаємозв'язку стратегічних цілей розвитку агломерації з напрямками інклюзивного розвитку територіальних громад [4].

Н.В. Павліха, І.О. Цимбалюк, Н.Л. Хомюк та співавтори обґрунтовують засади формування безпеки сталого розвитку на засадах інклюзивності, розглядаючи питання фінансової самодостатності громад, інвестиційного забезпечення та соціальної сфери як складників інклюзивного зростання [5]. Також І.В. Томашук та інші досліджують стратегічні основи інноваційного розвитку територіальних громад, підкреслюючи роль стратегічного планування у підвищенні конкурентоспроможності громад, розвитку потенціалу території, оцінці стратегічних альтернатив розвитку [6].

Зі свого боку, О.Г. Шпикуляк, М.М. Ігнатенко та інші розкривають інституційні та організаційно-економічні характеристики реалізації засад інклюзивного розвитку сільських територій через ідентифікацію ролі бізнесу, зокрема агрохолдингових інтегрованих формувань [7].

В умовах новітніх викликів розглядають інклюзивний розвиток територіальних громад О.П. Кириленко та ін. [8]. У контексті сучасності В.І. Степаненко розглядає інклюзивний розвиток громад в умовах війни та перспективи повоєнного відновлення у соціальному аспекті, наголошуючи на важливості соціальної згуртованості, активності членів громади та формування рівних можливостей для всіх громадян, включаючи вразливі категорії населення [9].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри значну кількість напрацювань, залишаються недостатньо дослідженими питання системного підходу до інституційних засад саме інклюзивного розвитку громад. Більшість досліджень зосереджені або на загальних питаннях розвитку ОТГ, або на окремих аспектах інклюзивності, без цілісного розгляду інституційної архітектури інклюзивного розвитку.

Формулювання цілей статті. Мета дослідження полягає у систематизації та концептуалізації інституційних засад інклюзивного розвитку об'єднаних територіальних громад, виявленні їхньої специфіки в умовах децен-

тралізації, обґрунтуванні шляхів підвищення їхньої ефективності

Виклад основного матеріалу дослідження. Інституційні засади інклюзивного розвитку об'єднаних територіальних громад пропонуємо розглядати як комплекс стійких взаємопов'язаних формальних і неформальних інституцій, правил, процедур і практик, що визначають характер доступу різних соціальних груп до ресурсів, послуг, можливостей і процесів прийняття рішень на рівні територіальної громади. Інституційні механізми забезпечують залучення різних соціально-економічних груп до процесів розвитку об'єднаних територіальних громад, визначають взаємодію державних і самоврядних інституцій.

Формальні інституції охоплюють законодавчі норми, стратегії розвитку, бюджетні процедури, а також організаційні структури, що визначають принципи децентралізації, формують «інституційні рамки інклюзії». Неформальні – це традиції участі громадян, соціальний капітал спільноти, практики взаємодії влади та бізнесу. Ці інституції виконують функції структурування взаємодії між акторами місцевого розвитку, розподілу повноважень і ресурсів, забезпечення участі громадян, контролю за діяльністю влади, що у сукупності формує інклюзивність.

Інклюзивність як характеристика розвитку громади означає не просто наявність певних соціальних програм чи декларацій про рівність, а реальну спроможність системи місцевого управління забезпечувати участь усіх верств населення у формуванні та реалізації політики розвитку територій. Це передбачає три ключові виміри: 1) доступ до процесів прийняття рішень; 2) доступ до ресурсів і можливостей розвитку; 3) доступ до результатів розвитку у формі якісних публічних послуг і зростання добробуту громад.

Інституційний підхід до аналізу інклюзивного розвитку дозволяє виявити не лише формальні правила та структури, але й неформальні практики, що часто відіграють вирішальну роль у забезпеченні чи блокуванні інклюзивності. Наприклад, формально демократичні процедури громадських слухань можуть бути неефективними за відсутності культури участі в них населення або при домінуванні патерналістських очікувань від влади. Навпаки, високий рівень соціального капіталу та традиції взаємодопомоги в громаді можуть компенсувати недоліки формальних інституцій.

Інституційні механізми інклюзивного розвитку функціонують на декількох рівнях. Насам-

перед варто зазначити державний рівень, який формує загальну законодавчу та методичну рамку, визначає можливості й обмеження для інклюзивних практик на місцях. Тут згадаємо Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» [10], Закон «Про соціальні послуги» [11], бюджетний та податковий кодекси, інші нормативні документи. Ключове значення має система міжбюджетних відносин, що визначає обсяг фінансових ресурсів громад для реалізації інклюзивної політики.

Рівень місцевого самоврядування – основний простір реалізації інклюзивного розвитку. Саме тут відбувається безпосереднє надання послуг населенню, розподіл бюджетних коштів, планування розвитку території. Інституційна архітектура цього рівня охоплює структуру органів місцевого самоврядування, процедури прийняття рішень, механізми залучення громадськості, системи надання послуг. Ефективність інклюзивного розвитку здебільшого залежить від інституційної спроможності органів місцевого самоврядування – наявності кваліфікованих кадрів, сучасних систем управління, достатніх фінансових ресурсів та ін.

Рівень громадянського суспільства охоплює різноманітні форми самоорганізації мешканців громади: громадські організації, ініціативні групи, професійні асоціації, соціальні підприємства тощо. Ці структури відіграють подвійну роль: з одного боку, вони слугують каналом артикуляції інтересів різних груп населення та їхнього залучення до управління, з іншого – виконують функції громадського контролю за діяльністю влади, надають альтернативні послуги населенню.

Важлива характеристика інституційних елементів – їхня взаємодоповнюваність. Ефективна система інклюзивного розвитку потребує збалансованого поєднання формальних і неформальних елементів, механізмів «зверху-вниз» та «знизу-вгору», державного регулювання та громадської ініціативи. Домінування будь-якого елемента призводить до дисбалансів: надмірна формалізація без врахування місцевого контексту створює бюрократичні перешкоди, а покладання виключно на неформальні практики без інституційного закріплення робить інклюзивний розвиток вразливим до зміни обставин чи лідерів.

Базовий формальний елемент забезпечення інклюзивності – стратегічне планування розвитку громад. Процес розробки

стратегії розвитку ОТГ, організований з урахуванням принципів інклюзивності, дозволяє виявити потреби різних соціальних груп, узгодити інтереси, визначити пріоритети розвитку, які враховують специфіку міської та сільської частини громади. Партисипаторний підхід до стратегічного планування (при якому мешканці активно залучаються до діагностики проблем, формування свого бачення майбутнього та визначення шляхів його досягнення) перетворює стратегію з документа, написаного консультантами, на реальний спільний проєкт розвитку конкретної території.

Ключовим елементом інклюзивного стратегічного планування виступають механізми забезпечення представництва інтересів різних груп населення, що може охоплювати спеціальні робочі групи для обговорення проблем вразливих категорій, окремі фокус-групи в сільських населених пунктах, онлайн-консультації для тих, хто не може взяти участь у очних заходах. Важливо, щоб стратегія містила конкретні цілі та індикатори інклюзивності, які дозволяють відстежувати прогрес у забезпеченні доступу різних груп до можливостей розвитку громади.

Партисипаторне бюджетування виступає ефективним інструментом залучення мешканців до розподілу частини бюджетних коштів громади. Цей механізм дозволяє громадянам безпосередньо впливати на пріоритети фінансування через подання проєктів, голосування за їхню реалізацію. Досвід українських громад демонструє, що партисипаторний бюджет не лише підвищує прозорість використання коштів, але й сприяє активізації громадянської участі, виявленню локальних потреб та ініціатив, формуванню відповідальності мешканців за розвиток території. Для забезпечення інклюзивності партисипаторного бюджетування важливі правила подання та відбору проєктів. Процедури мають бути максимально простими та зрозумілими, щоб не створювати бар'єри участі. Інформаційна кампанія має охоплювати всі частини громади, у тому числі віддалені населені пункти. Критерії оцінки проєктів можуть містити орієнтацію на потреби вразливих груп або забезпечення доступності для всіх категорій населення.

Організаційна структура органів місцевого самоврядування також важливий формальний інструмент інклюзивності. Створення спеціалізованих підрозділів або посад, відповідальних за питання соціальної інклюзії, доступності середовища, роботи з вразли-

вими групами, забезпечує системну увагу до цих питань. Наприклад, це можуть бути управління соціального захисту, центри надання адміністративних послуг з доступним середовищем, підрозділи з питань молоді, відділи розвитку сільських територій та ін.

Критично важлива для інклюзивності розвитку громад саме система надання соціальних послуг. Доступність якісних послуг освіти, охорони здоров'я, соціального захисту для всіх мешканців, незалежно від місця проживання, матеріального стану чи особливих потреб, визначає реальний рівень інклюзивності. Процеси децентралізації забезпечили громади повноваженнями у цих сферах, але їхня реалізація вимагає значних фінансових ресурсів і управлінських компетенцій.

Важливий елемент інституційної архітектури – інститут старост у сільській частині об'єднаних громад. Інститут старост забезпечує представництво інтересів сільських населених пунктів, доступ мешканців сіл до послуг та інформації, доведення їхніх потреб до органів місцевого самоврядування. Ефективність цього механізму залежить від повноважень старост, їхньої підтримки з боку керівництва громади, наявності ресурсів для діяльності тощо [12].

Нові можливості для інклюзивного управління у сучасному діджиталізованому світі відкривають цифрові платформи електронної участі. Електронні петиції, онлайн-опитування, вебсайти громад з доступною інформацією про послуги та рішення влади, мобільні застосунки для комунікації з мешканцями розширюють можливості участі для тих, хто з різних причин не може відвідувати очні заходи. Водночас важливо враховувати цифрову нерівність – не всі категорії населення, особливо в сільській місцевості, мають доступ до інтернету та навички користування цифровими сервісами.

Практики міжмуніципальної співпраці дозволяють громадам об'єднувати ресурси для вирішення спільних завдань, що особливо важливо для забезпечення інклюзивності. Створення спільних підприємств для надання послуг, спільних центрів професійного навчання, координація транспортного сполучення між громадами підвищує доступність послуг для мешканців, особливо в сільській місцевості. Неформальні практики обміну досвідом, взаємного навчання між громадами прискорюють поширення ефективних рішень.

Важливий механізм інклюзивного розвитку – партнерство між органами місцевого

самоврядування та бізнесом. Корпоративна соціальна відповідальність бізнесу, його участь у розвитку інфраструктури громади, підтримка соціальних програм, створення робочих місць для вразливих категорій населення загалом посилюють інклюзивність. Водночас важливо, щоб партнерство будувалося на прозорих засадах, з урахуванням інтересів громади, а не перетворювалося на механізм приватизації вигод при соціалізації витрат.

Як зазначалося, вагому роль відіграють неформальні інституційні механізми та практики. Так, соціальний капітал територіальної громади – рівень довіри між мешканцями, готовність до взаємодопомоги та колективних дій – критичний чинник інклюзивного розвитку. Громади з високим рівнем соціального капіталу спроможні ефективніше мобілізувати ресурси для вирішення спільних проблем, швидше адаптуватися до викликів, формувати атмосферу солідарності та взаємної підтримки. Навпаки, низький рівень довіри, атомізація соціуму, конфлікти між різними групами населення блокують можливості інклюзивного розвитку. Децентралізаційна реформа створила можливості для зміцнення соціального капіталу (через нові форми участі, спільні проекти розвитку), з одного боку, та породила ризики його ослаблення (через конкуренцію за ресурси, конфлікти між міською та сільською частиною громади), з іншого боку. Важливу роль відіграють традиції громадської активності, що існували до реформи – громади з історією самоорганізації й участі мають кращі передумови для інклюзивного розвитку.

Культура місцевого врядування охоплює неформальні норми та практики взаємодії між владою та громадянами. Патерналістська культура, коли населення очікує вирішення всіх проблем від влади, а влада розглядає громадян як пасивних отримувачів послуг, несумісна з інклюзивним розвитком. Натомість партнерська культура, що передбачає діалог, спільну відповідальність, повагу до прав та інтересів різних груп, створює сприятливе середовище для інклюзивності. Формування партнерської культури – тривалий процес, який вимагає змін у поведінці влади (відкритість, готовність до діалогу, врахування думки громадян), також трансформації установок населення (від пасивності до активності, від очікування патронажу до готовності брати відповідальність). Важливу роль відіграють лідери громад – формальні (голови, депутати), неформальні (активісти, громад-

ські діячі, підприємці), які своїм прикладом формують нові норми взаємодії.

Неформальні мережі взаємодопомоги в громаді відіграють важливу роль у підтримці вразливих категорій населення, особливо в умовах воєнного стану. Волонтерські ініціативи, благодійні проекти, підтримка сімей військових, допомога внутрішньо переміщеним особам часто базуються на неформальній солідарності мешканців. Ці практики доповнюють формальні системи соціального захисту, забезпечуючи більш гнучкі й адресні форми підтримки.

Висновки. Інституційні засади відіграють визначальну роль у формуванні інклюзивного характеру розвитку об'єднаних територіальних громад. Систематизація інституційних засад виявила їхню багаторівневу структуру. Державний рівень формує законодавчу, фінансову та методичну рамку інклюзивного розвитку. Рівень місцевого самоврядування є основним простором реалізації інклюзивних практик через стратегічне планування, партисипаторне бюджетування, організаційні структури, системи надання послуг. Рівень громадянського суспільства забезпечує участь населення, громадський контроль, альтернативні механізми підтримки вразливих груп.

Ефективність інституційних засад визначається комплексністю та взаємодоповнюваністю формальних і неформальних інституцій. Формальні інституції без підтримки неформальних практик залишаються декларативними. Неформальні ініціативи без інституційного закріплення нестійкі. Найефективніші системи інклюзивного розвитку поєднують чіткі формальні процедури участі з розвиненим соціальним капіталом громади, законодавчі гарантії з культурою партнерства між владою та громадянами, державну підтримку з місцевою ініціативою.

Ключові формальні інституції інклюзивного розвитку – стратегічне планування із залученням різних груп населення, партисипаторне бюджетування як інструмент участі у розподілі коштів, спеціалізовані організаційні структури з питань інклюзії, інститут старост для представництва сільських територій, цифрові платформи електронної участі, доступна система соціальних послуг. Неформальні інституції охоплюють соціальний капітал територіальної громади, культуру місцевого врядування, практики міжмуніципальної співпраці, партнерство між бізнесом та владою, мережі взаємодопомоги в громаді.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з емпіричним аналізом ефективності різних елементів інституційних засад в українських громадах, розробкою інтеграль-

ного індексу інклюзивності розвитку ОТГ, дослідженням трансформації інституційних практик інклюзивного місцевого самоврядування в умовах сучасних викликів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Прокопа І.В. Інституційні аспекти залучення сільських спільнот до інклюзивного розвитку територіальних громад. *Український соціум*. 2022. № 3 (82). С. 106-116. <https://doi.org/10.15407/socium2022.03.106>
2. Бобух І.М., Кіндзерський Ю.В., Фащевська О.М. та ін. Інклюзивні інститути забезпечення розвитку економіки України : колективна монографія. НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». Київ, 2023. 360 с.
3. Жуковська А., Дяків О. Вектори та інструменти інклюзивного розвитку територіальних громад. *Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України*. 2022. № 26. С. 62-71. <https://doi.org/10.35774/rarrpsu2021.26.062>.
4. Попадинець Н.М., Олексюк Г.В. Агломераційні процеси та інклюзивний розвиток: стратегування і смарт-підхід. *Український журнал прикладної економіки та техніки*. 2024. Т. 9, № 3. С. 190-197. <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2024-3-33>
5. Павліха Н.В., Цимбалюк І.О., Хомюк Н.Л., Войчук М.В., Савчук А.Ю., Коломечук В.В., Цимбалюк С.М. Безпека сталого розвитку регіонів та територіальних громад України на засадах інклюзивного зростання : монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2022. 514 с.
6. Томашук І.В., Томашук І.О. Стратегічні основи інноваційного розвитку територіальних громад. *Економіка та суспільство*. 2023. № 57. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-57-81>
7. Шпикуляк О.Г., Ігнатенко М.М., Швець А.А. Концептуальні оцінки реалізації засад інклюзивного розвитку сільських територій за участі агрохолдингових інтегрованих формувань. *Економіка АПК*. 2021. № 3. С. 97-111. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202103097>
8. Кириленко О.П., Кириленко С.В. Інклюзивний розвиток територіальних громад в умовах новітніх викликів. *Інклюзивна економіка*. 2024. № 3 (05). С. 39-46. https://doi.org/10.32782/inclusive_economics.5-6
9. Степаненко В.І. Інклюзивний розвиток громад в Україні під час війни та перспективи повоєнного відновлення: соціальний аспект. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2024. № 1. С. 56-62. <https://doi.org/10.12958/1817-3764-2024-1-56-62>
10. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 21.01.2026).
11. Про соціальні послуги: Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> (дата звернення: 21.01.2026).
12. Про внесення змін до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» щодо вдосконалення правового регулювання інституту старост та його діяльності в умовах воєнного стану: Закон України від 17.07.2024 № 3870-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3870-20#Text> (дата звернення: 21.01.2026).

REFERENCES:

1. Prokopa, I. V. (2022). Instytutsiini aspekty zaluchennia silskykh spilnot do inkluzyvnoho rozvytku terytorialnykh hromad [Institutional aspects of involving rural communities to the inclusive development of territorial communities]. *Ukrainskyi sotsium*, 3(82), 106–116. <https://doi.org/10.15407/socium2022.03.106>
2. Bobukh, I. M., Kindzerskyi, Yu. V., Fashchevska, O. M., et al. (2023). Inkluzyvni instytuty zabezpechennia rozvytku ekonomiky Ukrainy [Inclusive institutions for ensuring the development of Ukraine's economy]. NAN Ukrainy, DU "In-t ekon. ta prohnozuv. NAN Ukrainy" (in Ukrainian)
3. Zhukovska, A., & Diakiv, O. (2022). Vektory ta instrumenty inkluzyvnoho rozvytku terytorialnykh hromad [Vectors and tools of inclusive development of territorial communities]. *Rehionalni aspekty rozvytku produktyvnykh syl Ukrainy*, 26, 62–71. <https://doi.org/10.35774/rarrpsu2021.26.062>
4. Popadynets, N. M., & Oleksiuk, H. V. (2024). Ahlomeratsiini protsesy ta inkluzyvnyi rozvytok: strateguvannia i smart-pidkhid [Agglomeration processes and inclusive development: Strategic planning and smart approaches]. *Ukrainskyi zhurnal prykladnoi ekonomiky ta tekhniky*, 9(3), 190–197. <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2024-3-33>
5. Pavliukha, N. V., Tsymbaliuk, I. O., Khomiuk, N. L., Voichuk, M. V., Savchuk, A. Yu., Kolomechuk, V. V., & Tsymbaliuk, S. M. (2022). Bezpeka staloho rozvytku rehioniv ta terytorialnykh hromad Ukrainy na zasadakh

inkliuzyvnogo zrostantia [Security of sustainable development of regions and territorial communities of Ukraine on the basis of inclusive growth]. *Vezha-Druk* (in Ukrainian)

6. Tomashuk, I. V., & Tomashuk, I. O. (2023). Strahichni osnovy innovatsiinoho rozvytku terytorialnykh hromad [Strategic foundations of innovative development of territorial communities]. *Ekonomika ta suspilstvo*, 57. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-57-81>

7. Shpykuliak, O. H., Ihnatenko, M. M., & Shvets, A. A. (2021). Kontseptualni otsinky realizatsii zasad inkliuzyvnoho rozvytku silskykh terytorii za uchasti ahrokhodynovykh intehrovanykh formuvan [Conceptual assessments of the implementation of the principles of inclusive development of rural areas with the participation of agroholding integrated formations]. *Ekonomika APK*, 3, 97–111. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202103097>

8. Kyrylenko, O. P., & Kyrylenko, S. V. (2024). Inkliuzyvnyi rozvytok terytorialnykh hromad v umovakh novitnykh vyklykiv [Inclusive development of territorial communities in the conditions of modern challenges]. *Inkliuzyvna ekonomika*, 3(05), 39–46. https://doi.org/10.32782/inclusive_economics.5-6

9. Stepanenko, V. I. (2024). Inkliuzyvnyi rozvytok hromad v Ukraini pid chas viiny ta perspektyvy povoiennoho vidnovlennia: sotsialnyi aspekt [Inclusive development of communities in Ukraine during the war and prospects for post-war recovery: Social aspect]. *Sotsialna pedahohika: teoriia ta praktyka*, 1, 56–62. <https://doi.org/10.12958/1817-3764-2024-1-56-62>

10. Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini [On local self-government in Ukraine], Law of Ukraine No. 280/97-VR (1997). Retrieved January 21, 2026, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>

11. Pro sotsialni posluhy [On social services], Law of Ukraine No. 2671-VIII (2019). Retrieved January 21, 2026, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>

12. Pro vnesesennia zmin do Zakonu Ukrainy "Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini" shchodo vdoskonalennia pravovoho rehuliuвання instytutu starost ta yoho diialnosti v umovakh voiennoho stanu [On amendments to the Law of Ukraine "On local self-government in Ukraine" regarding the improvement of legal regulation of the institute of starosty and its activities under martial law], Law of Ukraine No. 3870-IX (2024). Retrieved January 21, 2026, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3870-20#Text>

Дата надходження статті: 02.12.2025

Дата прийняття статті: 14.12.2025

Дата публікації статті: 29.12.2025